

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 1009-1023.
Geliş Tarihi-Received: 22.05.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 20.06.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1300689

Zihniyet Değişimi ve Toplumsal Dönüşüme Etkisi
Bakımlarından *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*

Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa in terms of Mentality Change and Its Effect on Social Transformation

Şamil YEŞİLYURT*
Hacer ÇULCU**

Öz

Yabancı ülkeler hakkında alınacak malumatların yer aldığı raporların ilk örneklerine Fatih döneminde rastlanmakla birlikte sefaretnâme türünün ilk numunesi olarak 1665 yılında Osmanlı elçisi sıfatıyla Viyana'ya gönderilen Kara Mehmed Paşa adına maiyetindeki Evliya Çelebi tarafından yazılan *Viyana Sefaretnâmesi* kabul edilmektedir. Merkezî otorite, gerek elçi gönderilen ülkelerle diyalogu artırmak gerekse dönemin iletişim imkânları çerçevesinde o ülkelerdeki değişme ve gelişmeleri takip etmek için 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren özellikle Lehistan, Rusya, Fransa, Avusturya, İran, İsveç, Hindistan, Almanya, İngiltere, İtalya ve Fas'a pek çok elçi göndermiştir. O elçilerin ya kendileri ya da kâtipleri tarafından kayda alınan ve dönüşte padişaha takdim edilen raporlar ise sefaretnâme türünü oluşturmaktadır.

Mehmet Emin Nahifi Efendi tarafından kaleme alınan *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*, Rusya hakkında yazılan sekiz sefaretnâmeden biridir. Bu eserde medeniyet değişimine kaynaklık edecek sanatsal faaliyetlerin yanı sıra Rusya'daki yaşam biçimi, toplumsal meseleler ve bunlara üretilen çözümlere dair gözlemler ele alınmaktadır. 1188 (1775) yılında oldukça kalabalık maiyetiyle birlikte yola çıkan Abdülkerim Paşa, yanına kâtip olarak Mehmet Emin Nahifi Efendi'yi almış; mevcut tespitler, onun tarafından kayda alınmış ve sefaretnâme, dönüşte I. Abdülhamid'e takdim edilmiştir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Fransa Sefaretnâmesi*'nde de ağırlıklı biçimde görüldüğü üzere yurt dışına giden heyetlerin dikkatini ilk çeken sanatsal faaliyetler ve şehirlerin çevre düzenlemeleri bu eserde de geniş ölçüde yer almaktadır. Özellikle Moskova tiyatrosunda izledikleri ve o dönem için Osmanlı toplumunda bulunmayan tiyatro ve opera gösterisi ile Katerina'nın sarayındaki maskeli balonun anlatımı dikkat çekicidir. Sonraki süreçte Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarına da konu olacak bu eğlence meclislerinin ilk kıvılcımlarını sefaretnâmelerde görmek mümkündür. Öyle ki yazarın 1298 (1881) yılında yayımladığı *Karnaval* adlı romanı baştan sona kadar bu meseleyi ele almaktadır. Toplumsal hayatın nabzını tutan böyle bir yazarın o yıllarda merkeze aldığı bu yaşam biçiminin ilk izlerini yaklaşık 100-150 sene önce kayda alınan sefaretnâmelerde görmek mümkündür. *Karnaval* serlevhali bir romanın en başlıca zemini balolar olacağından o yönde biraz malumat verilmesinin önemli olduğunu ifade eden Ahmet Mithat Efendi, romanın ana teması olan eğlence meclisleri, karnaval ve balolar hakkında tarihî bilgiler verir, okuruna bu

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: samilyesilyurt@gmail.com, ORCID: 0000 0001 8570 5234.

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: hacero880@gmail.com, ORCID: 0000 0002 9449 4886.

yeni eğlence tarzını tanıtır. Anlatım esnasında sefaretnâmelerde de ayrıntılarıyla üzerinde durulan uygulama biçimleri ve onların kökenlerine değinir. Dolayısıyla toplumsal dönüşüme kaynaklık eden bu sefaretnâmelerin açtığı yolun kitleler tarafından doldurulması yaklaşık yüz yıllık bir zaman almıştır. O sebeple zihniyet değişimi ve toplumsal hayattaki dönüşümün öncüsü olarak görülecek sefaretnâmelerden *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*'yı bu bağlamda incelemek çalışmanın esasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*, Mehmet Emin Nahifi Efendi, Evliya Çelebi, Rusya, toplumsal değişim.

Abstract

Although the first examples of reports containing information about foreign countries were encountered during the Fatih period, the Vienna Embassy written by Evliya Çelebi, who was in his entourage, on behalf of Kara Mehmed Pasha, who was sent to Vienna in 1665 as the Ottoman ambassador, is accepted as the first example of the embassy type. The central authority, especially Poland, Russia, France, Austria, Iran, Sweden, India, Germany, England, Italy, Morocco, since the first quarter of the 18th century, in order to increase the dialogue with the countries to which ambassadors were sent and to follow the changes and developments in those countries within the framework of the communication possibilities of the period. He sent many envoys to. The reports recorded by those ambassadors or their clerks and presented to the sultan on his return form the embassy type.

Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa, written by Mehmet Emin Nahifi Efendi, is one of the eight embassies written about Russia. In this work, besides the artistic activities that will be the source of the chance in civilization, the way of life in Russia, social issues and the solutions produced for them are discussed. Abdülkerim Paşa, who set out with his large entourage in 1188 (1775) took Mehmet Emin Nahifi with him as a clerk; the current findings were recorded by him and the embassy was presented to Abdülhamid I on this return. As can be seen predominantly in the French Embassy of twenty eight Çelebi Mehmet Efendi, the artistic activities and landscaping of the cities that first attract the attention of the delegations going abroad are also widely covered in this work. Especially the theater and opera show they watched in the Moscow theater and which was not available in the Ottoman society at that time and the masked balloon in Katerina's palace are remarkable. It is possible to see the first sparks of these entertainment assemblies, which will be the subject of Ahmet Mithat Efendi's novels in the next period, in the embassy. So much so that author's novel *Karnaval*, published in 1298 (1881) deals with this issue from beginning to end. It is remarkable to see the first traces of this lifestyle, which such an author, who took the pulse of social life, took to the center in those years, in the embassies recorded about 100-150 years ago. Ahmet Mithat Efendi, who stated that it is important to give some information in that direction, since the ground of a novel with a *Karnaval* plate will be balls, gives historical information about the main theme of the novel, entertainment assemblies, carnivals and balls, and introduces this new entertainmentstyle to the reader. During the narration, it refers to the forms of practice and their origins, which are also discussed in detail in the embassy. Therefore, it took about 100 years for the masses to fill the path opened by these embassies, which are the source of social transformation. For this reason, it is the basis of the study to examine *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*, one of the embassies that will be seen as the pioneer of mentality change and transformation in social life, in this context.

Keywords: *Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa*, Mehmet Emin Nahifi Efendi, Evliya Çelebi, Rusya, social change.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkeler hakkında elçiler vasıtasıyla bilgi edindiği raporlara sefaretnâme adı verilir. Sefaretnâmeler askerî, sosyal, siyasi, coğrafi, kültürel bilgiler içermesi bakımlarından zengin içeriklere sahip önemli kaynaklardır. Rapor mahiyetindeki bu metinlerde yabancı ülkelere görevli olarak gönderilen elçiler ve onların maiyetindeki kâtipler; gittikleri ülkedeki mimariyi, sanatsal faaliyetleri, idarecileri ve kültürel oluşumları başta olmak üzere objektif bir gözle aktarma çabası gösterse de bu objektifliğini koruyamazlar. Çünkü meselelere üç kıtaya hükmeden ve cihan hâkimiyeti düsturuyla hareket eden Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'nin bir ferdi olmanın verdiği gururla

ve onun bakış açısıyla yaklaşıldığı görülür. Bu sebeple tespitler çok içselleştirilemeyen, gözlemden öteye gitmeyen ve arkasındaki felsefeye odaklanamayan nitelik taşır.

Osmanlı Devleti 17. yüzyıla kadar kendisini üç kıtanın tek ve en büyük hâkimi olarak görmüş ve bu doğrultuda yabancı ülkelere gerçekleşen gelişmeleri çok da takip etme ve onları ülkede uygulama gereği duymamış; bir bakıma problem yitimine uğramıştır. II. Viyana Kuşatması'nın ardından toprak bütünlüğünü kaybetmeye başlamış ve yaşanan toprak kayıpları sonucunda eski konumunu elde etmek için yüzünü dış ülkelere çevirmek zorunda kalmıştır. Oysa bu süreçte dahi değişimi çok arzulayan ve bunun artık bir zorunluluk olduğunu düşünen idareciler henüz yoktur. Gerek siyasi ilişkileri geliştirmek gerekse orada neler olup bittiğini merak etmenin verdiği yönelimle hareket edilmiş, elçiler de sefaretnâmelerde görsel durum tespitlerinin ötesine geçememiştir. Değişimin ciddi anlamdaki ilk başarılı sinyalleri askerî alanda olmuş ve 18. yüzyıldan itibaren yönetim kademesinde bunların eksikliği görülmeye başlanmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan savaşların yaralarını sarmak düşüncesiyle bilhassa askerî alanda hızlı, derine inemeyen, yüzeysel reformlarla sınırlı kalan ve sistemsiz biçimde yapılan yeniliklerde sefirlerin sundukları raporların elbette etkisi olmuştur. Bu konuda yüzünü dış ülkelere çeviren Osmanlı Devleti, elçilikler vasıtasıyla yaşanan askerî gelişmeleri daha fazla takip etmeye çalışmıştır. "XVIII. yüzyılda Osmanlı-Avrupa arasında yaşanan yoğun diplomatik ilişkilerden ötürü sefaret görevleri hızla artmış ve buna bağlı olarak da Avrupa'ya ilişkin yazılan sefaretnâmelerde bir artış olmuştur. Bilinen kırk dokuz sefaretnâmenin büyük bir kısmı bu yüzyılda yazılmıştır ve bunların çoğu da Avrupa hakkındadır." (Korkut, 2003, s. 493). Yaşanan siyasi gelişmeler ve oluşumlar sefaretnâmelerin sayılarının artışında etkili olmuştur. Bu dönemden itibaren yabancı ülkelere çok sayıda elçi gönderilmeye başlanmış ve bu sayede ülkelerdeki gelişmeler daha yakından ve değişimin gerekli olduğunun farkındalığıyla takip edilmeye çalışılmıştır.

Sefaretnâmeler doğrudan ya da dolaylı biçimde, içeriğinde anlatılanlar kabullenilsin ya da kabullenilmesin yavaş da olsa değişimin tam bir tezahürüdür. Çünkü yöneticiler, bu tarihî kaynaklar sayesinde diğer ülkelerdeki gelişmeleri fark etme bilincine sahip olmuş ve bir değişim sürecine girmiştir. Bu amacın bir göstergesi olarak elçiler, iletişim becerisi güçlü, iyi derecede yabancı dil bilen, temsil kabiliyeti üst seviyede olan kişiler arasından seçilmiştir. "Çünkü Sefaretnâmelerde verilen bilgilerin değerinin tamamen söz konusu sefirin entelektüel düzeyi ve bilgiye açıklık derecesine bağlı olduğu da söylenebilir" (Korkut, 2018, s. 23).

Büyük ya da orta elçi sıfatıyla yabancı ülkelere gönderilen kişiler, padişahın yabancı ülkenin padişahına sunduğu hediyeleri ve nameleri götürmekteydi. Elçiler, İstanbul'dan hareketle başlayan yolculukları esnasında gözlemlediği olayları, devlet adamlarıyla yaptıkları görüşmeleri, gittikleri ülkedeki beşerî ve coğrafi tespitleri kendisi veya maiyeti konumundaki kişi vasıtasıyla kayda almakta ve döndüğünde bunları padişaha yazılı ve sözlü biçimde takdim etmekteydi. "Elçiler huduttan içeri girdikten sonra artık o memleketin misafiri sayılmakta ve her türlü ikamet ve iâşe masrafları, misafir oldukları hükümetçe temin olunmaktadır. Hattâ dönüşlerinde her birine memuriyetleriyle mütenasip hediyeler de verilmektedir." (Unat, 2008, s. 35).

Elçiler bilgiyi ilk elden topladıkları için idarecilerin yabancı ülkeleri tanınması daha kolay olmaktadır. Fakat sefaretnâmeler dışında da özellikle sınır devletleri ve eyaletlerinden edinilen malumatla dış ülkelerde neler olup bittiğini öğrenme imkânı söz konusuydu. Doğuda sınır eyaletlerinin valileri, kuzeyde Kırım Hanlığı, Batıda Eflak ve Boğdan voyvodalıkları, Dubrovnik Cumhuriyeti ile Erdel krallığı Osmanlı Devleti'nin komşu ülkeler hakkında bilgi edindiği yollardı (Korkut, 2018, s. 18). Fakat bu kaynaklar sınırlı kalmaktaydı ve Batı'nın daha yakından takip edilmesi bir zorunluluktaydı.

III. Selim döneminden itibaren geçici elçiliklerin daimi elçiliklere dönüşmesinin de etkisiyle sefaretnâmelerin sayılarında ciddi anlamda artış görülmüştür. Bu rapor mahiyetindeki metinler, zihniyet değişimine ve toplumsal dönüşüme fayda sağlar niteliktedirler. Değişen ve gelişen dünyanın canlılığından kopmak istemeyen Osmanlı Devleti için sefaretnâmeler, bu açıdan önemli kaynaklardır. Dolayısıyla değişimde öncü rol oynayan bu eserler, aslında çağın gerisinde kalmak istemeyen devletin dış dünyaya açılan penceresi konumundadır.

Hemen hemen bütün sefaretnâmelerde, şehre nasıl girildiği, sefaret alayının nasıl tertip edildiği hakkında geniş malumat bulunmaktadır. Bu tarif ve tasvirler incelendiğinde, elçilerin şehre girmeden önce konakladıkları son konaklama yeri olan şehirde, kendilerine kral tarafından başvekil veya yüksek rütbeli bir asker gelerek elçiye kralın selamını tebliğ ettikten sonra onu payitahta davet ederdi. Payitahta girerken alayın tertip edilmesi hususunda Osmanlı elçilerinin hassasiyetini bilen ülkeler, alayı istedikleri gibi düzenleyebileceklerini de belirtirlerdi (Savaş, 2007, s. 64).

Elçilerin sefaret görevlerinin neticesinde ülkeler arasında kültürel bir etkileşim olmuştur. Ayrıca yapılan bu görevler sonucunda Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkeleri tanımalarının yanı sıra, yabancı ülkeler de Osmanlı Devleti hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla sefaretnâmelerde dönemin zihniyetini, yaşam biçimini, kültürel odakları yakalarken aynı zamanda yabancı ülkelerin de Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerine ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda çok kapsamlı ve geniş bir içeriğe sahip olan sefaretnâmeler, yabancı ülkelerin eğlence yaşamı, yemek kültürü, sanatsal faaliyetleri, kadın-erkek ilişkileri vb. pek çok konu hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Elçilerin yabancı ülkelere gönderilmesinin çeşitli amaçları bulunmaktadır. İki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmek, siyasi meseleleri ve antlaşmaları görüşmek, hediyeleri takdim etmek, taç giyme ve tahta çıkma gibi törenleri bildirmek gibi maksatlarla elçiler gönderilmiştir (Unat, 2008, s. 18).

Osmanlı Devleti yukarıda sıralanan bütün bu sebeplerden ötürü pek çok ülkeye elçiler göndermiştir. Bu ülkeler arasında Rusya da bulunmaktadır. Konuyla ilgili bilinen sekiz sefaretnâme bulunmaktadır. Bunlar "Nişli Mehmed Ağa'nın *Rusya Sefâretnâmesi* (1722-1723), Mehmed Emnî Efendi'nin *Rusya Sefâretnâmesi* (1740-1742), Derviş Mehmed Efendi'nin *Rusya Sefâretnâmesi* (1755), Şehdî Osman Efendi'nin *Rusya Sefâretnâmesi* (1757-1758), Kesbî Mustafa Efendi'nin *İbretnâme-i Devlet* (1767-1768), Silahdâr İbrahim Paşa'nın *Sefâretnâme-i Necati* (1771-1775), Abdülkerim Paşa'nın *Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa* (1775-1776) ve Mustafa Rasih Paşa'nın *Rusya Sefâretnâmesi* (1793-1794)'dir (Korkut, 2018, s. 221).

Sefaretnâmeler ile ilgili pek çok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda metinlerin tarihî değeri, bahsi geçen ülkelerin beşeri, ekonomik, mimari ve siyasi özelliklerinin incelenmesi en başta dikkati çeken hususlardır. Abdülkerim Paşa sefaretnâmesini konu alan çalışmalarda da benzer plan doğrultusunda metnin şekil ve içerik yönü tarihî bakış açısıyla incelenmiş; bu çalışmalar sefaretnâmenin tanıtılması adına alana katkıda bulunmuşlardır.

Faik Reşit Unat tarafından hazırlanan *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri* (1968) isimli eserde sefaret görevinin gerçekleştirilme sebepleri, sefir ve maiyetinin sefaret görevi esnasında karşılaştığı zorluklar ve eserin içeriği hakkında inceleme yapılmıştır. Bununla birlikte sefaretnâmenin basmaları ve yazmaları hakkında tespitler de yer almaktadır.

Ayşe Arıkan tarafından hazırlanan ve 1774 Tarihli Elçilik Hatıratı ve XV.-XVIII. yy. Osmanlı-Rus İlişkileri (2012) isimli yüksek lisans çalışmasında Osmanlı-Rus ilişkileri, sefirlik görevinin icrası, sefaretnâmenin şekil ve muhteva özellikleri ile transkripsiyon

metni yer almaktadır. Bu hâliyle sefaretnâmenin tarihî kayıtları özelinde inceleme yapılmıştır.

Abdülkerim Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnâmesi (Bay, 2014) isimli kitap, sefaretnâmelerin tarihî öneminden söz ederek özellikle Rusya hakkında yazılan bu metinlerin ele alınmasındaki sayı azlığına dikkat çeker. İnceleme konusu yapılan sefaretnâmeyi ise sefirlik görevinin başlangıcından icrasına kadar yaşananları anlatarak eseri muhteva ve tarihî nitelikleri bakımlarından incelemeye tabi tutar.

2017 yılında Esra Yeşilyurt tarafından Ordu Üniversitesinde hazırlanan *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya* (2017) isimli yüksek lisans çalışmasında 1722 ile 1794 yılları arasında Rusya'ya elçi olarak gönderilen kişilerin raporlarını içeren yedi sefaretnâme incelenmiş olup bunlardan biri de Abdülkerim Paşa'nın sefaretnâmesidir. "Abdülkerim Paşa'nın Rusya İzlenimleri" başlığını taşıyan bölümde onun sefirlik görevine getirilişi ve özellikle şehirler hakkındaki tespitleri üzerinde durulmuştur.

18. Yüzyılda Ukrayna Hakkındaki Osmanlı Sefaretnâmeleri: *Abdülkerim Paşa'nın Rusya Elçiliği (1775-1776)* (Yalçınkaya, 2021) isimli makalede sefaretnâmenin muhteva incelemesi yapılarak daha çok şehirler hakkındaki tespitlere ağırlık verilmiş; ana metnin tarihî ve coğrafi niteliklerine odaklanılmıştır.

Mehmet Emin Nahifi maiyetinde yazılan *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa'nın* içerdiği yeni fikirler, tecrübeler ve değişime dönük tespitlerinin incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu eserden hareketle Osmanlı toplumunun zihniyet değişimi ve sefaretnâmenin toplumsal dönüşüme etkisi ele alınmıştır. Çalışmada ana metin esas alınarak Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan "*Sefaret-nâme-i Abdülkerim Paşa*" isimli basma eser odağında inceleme yapılmış; 18. yüzyıl Rusya'sının gündelik yaşamı, eğlence kültürü, ülkede gerçekleşen sanatsal faaliyetler, şehircilik/şehirleşme, mimari, kadınların kamusal alanda etkin varlığı irdelenmiş ve metnin Osmanlı toplumunun değişim ve dönüşümüne olan etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasi krizler yaşadığı bir dönemdir. 1768 yılında Rus askerî birlikleri Osmanlı Devleti'ne sığınan Lehlileri yakalamak için Osmanlı sınırları içerisine girmiş ve bu olay birçok Osmanlı vatandaşının ölümüne sebep olmuştur. Bunun neticesinde Lehistan meselesinden ötürü gergin olan Osmanlı-Rus ilişkileri daha da kötü bir hâl almış; 4 Ekim 1768'de Rusya'ya savaş ilan edilmiş ve uzun bir savaş dönemi başlamıştır (Iitzkowitz, 1989, s. 154-155). 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması ile Osmanlı-Rus savaşları sona ermiş; fakat ciddi toprak kayıpları yaşanmıştır. Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden kopuşu bu anlaşma ile olmuştur. Bunun yanı sıra Küçük Kaynarca Antlaşması'nın her iki devlet için de çeşitli sonuçları ortaya çıkmıştır. Söz konusu antlaşmanın 27. maddesi gereğince her iki devlet birbirlerine elçiler göndermek durumundadır. Yaşanan siyasi gelişmeler her iki ülke arasında böyle bir karar alınmasına sebep olmuştur. Abdülkerim Paşa da I. Abdülhamit'in görevlendirmesiyle Rusya'ya gönderilen ilk elçilerdendir. Bu dönemden itibaren elçilikler vasıtasıyla siyasi ilişkiler daha da yakından takip edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı-Rus savaşı sonunda Rusya'da esir olarak tutulan çok sayıda asker ve sivil bulunmaktaydı. Elçiler, esirlerin durumu ve iadeleri ile ilgili görüşmeler yapmak zorunda oldukları için Abdülkerim Paşa, antlaşmanın özellikle Kırım meselesi ile ilgili olan maddelerini takip etmek yanında, esirlerin serbest bırakılmasının Rus makamları tarafından etkin şekilde uygulanmasını istemekle de görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda

II. Katerina'ya konu hakkında bir takrir sunmuş ve esirlerin serbest bırakılmasını istemiş; (Bay, 2014, s. 27-31) ancak esir konusu bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır. Gerekçe olarak ise Rusya'nın ülkesindeki esirlerin Hristiyanlığı seçtiğini söylemesi gösterilmiştir.

Yaşadığı dönemde "burnazzâde" diye bilinen Abdülkerim Paşa, Hattî Efendi'nin hizmetinden yükselerek Sadrazam Mehmed Paşa'ya mühürdar olmuştur. 1170'te (1756/57) hâcegândan olup Kıbrıs'a gönderilmiş; 1182'de (1768/69) Çavuşbaşı vekili, 1183'te (1770) nüzul emini, 1184'te (1770/71) mevkufatçı, 1185'te (Nisan-Mayıs 1771) sipahi kâtibi ve Cemaziyelâhir'de (Kasım) süvari mukabelecisi, 1186'da (1772) başmuhasebe pâyesiyile Rusya mütareke memuru, 1187'de (1773) çavuşbaşı, Zilkade 1188'de (Ocak 1775) beylerbeyi pâyesiyile paşa olarak Rusya elçisi olmuştur (Süreyya, 1996, s. 122). Abdülkerim Paşa, Rusya'daki birçok gelişmeyi takip etmek ve bunları ülkeye tekrar dönüşünde padişaha bildirmek üzere vazifelendirilmiştir.

Mehmet Emin Nahifi ise Keşanlı bir vak'a-nüvistir. Divan-ı Hümâyün kaleminde mühimmenüvis görevini icra ettikten sonra mektûbî-i sadâret serhalifesi olmuştur. Ağustos 1774'te orduda beylikçi olup dönüşte azledilmiştir. Abdülkerim Paşa Rusya sefir-i evveli olunca sonrasında Mehmet Emin Nahifi de sefir-i sâni olmuştur. Ayrıca 1776 yılında sipahi kâtibi, 1779 yılında süvari mukabelecisi, yine aynı yılda tezkire-i sâni, Ağustos 1783'te tekrardan tezkire-i evvel olarak görev yapmıştır. Kısa süre içerisinde mektûb-î sadr-ı âli olup 22 Ağustos 1784 cizye muhasebecisi ve Zilka'da ikinci defa tezkire-i evvel vazifesinde bulunmuştur. Mayıs 1788'de reis vekili olduktan sonra da 14 Ekim 1788'de bir rahatsızlık geçirmiş ve birkaç gün içerisinde vefat etmiştir (Süreyya, 1996, s. 1222). Ömrü boyunca devlet için pek çok önemli görevde bulunan Mehmet Emin Nahifi Efendi'nin en önemli vazifelerinden birisi de Abdülkerim Paşa ile birlikte Rusya'ya gönderilmesi ve oradaki gözlemlerini, yaşanan değişim ve dönüşümleri yazıya aktarmasıdır.

I. Abdülhamit tarafından 1774 yılında Rusya büyükelçiliğine tayin olunan Abdülkerim Paşa, her türlü ihtiyacı devlet tarafından karşılanarak zamanının şair ve münşilerinden olan maiyeti Mehmet Emin Nahifi ile birlikte Rusya'ya gönderilmek üzere vazifelendirilmiştir. Abdülkerim Paşa, 1775'te sadrazamın huzurunda Rusya imparatoriçesine götürüleceği hediyeleri teslim almış, sadrazam ve şeyhülislam ile birlikte Sultan Abdülhamit'in huzuruna çıkarak nâme-i hümâyününü ve görevi hakkındaki talimatı aldıktan sonra 2 Şubat 1775'te İstanbul'da bir sefaret alayı düzenlenerek yola çıkmıştır (Unat, 2008, s. 130). Mehmet Emin Nahifi 17 Ağustos 1776'ya kadar yaklaşık bir buçuk senelik süre zarfında gerek yol boyunca şahit olduğu gelişmeleri, gözlemlerini ve yaşadıklarını gerekse Rusya'daki tecrübe ve tespitlerini yazıya aktarmıştır.

Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa'nın Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 2280 numarada iki yazma nüshası bulunmakla birlikte İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Yazmaları 270 numarada bir başka yazma nüshası daha yer almaktadır. Yine aynı şekilde Mısır'da Kahire Üniversitesi Kütüphanesi'nde TK 207 numarada kayıtlı bir yazma nüshası daha bulunduğu bilinmektedir (Unat, 2008, s. 1333). Eserin basma nüshası da mevcuttur. Bu nüsha, Ahmet Cevdet Paşa tarafından İstanbul İkdam Matbaası'nda hicri 1316'da basılmış olup 71 sayfadan müteşekkildir. İncelemede eserin bu nüshası esas alınmıştır.

Sefaretnâme ana hatlarıyla iki kısım olarak tertip edilmiştir. Gerek heyetin yola çıkışı ve yolculuk esnasında yaşananlar gerekse Rusya'daki tespitler, değişim ve farklılığı görmek adına önem taşır. Bu sebeple bu rapor, Osmanlı-Rus ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla Abdülkerim Paşa'nın elçi olarak Rusya'ya yollanması ve elçinin uzun yolculuklar sonucunda Moskova'ya varıp I. Abdülhamit'in emanetlerini imparatoriçeye

teslim etmesi, akabinde birtakım diplomatik ilişkilerin sağlanmasından sonra sefaret alayının geri İstanbul'a dönmesinden oluşmaktadır (İlikmen, 2001, s. 12).

Sefaretnâmeden elde edilen bilgilere göre sefaret alayı Rusya'da birçok olumsuz hava koşuluna yakalanmıştır. Soğuk hava koşulları ve yiyecek sıkıntısı elçi ve maiyetinin büyük sıkıntı yaşamasına sebep olmuş; bu sebeple Abdülkerim Paşa kendisine ayrılan bir bölgede beklemek durumunda kalmıştır. Ardından Rusya topraklarına ulaşan elçi, görevi doğrultusunda faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Moskova'ya ulaştıklarında kendisi ve geniş kafilesi için tahsis edilen sarayda kalmışlar; Rus başvekiline iletilmek üzere verilen mektubu takdim etmişler ve II. Katerina'ya da padişahın hediyelerini arz etmişlerdir. Böylelikle Osmanlı-Rus ilişkileri yumuşatılmaya/düzeltilmeye çalışılmıştır.

Elçi, Rusya'da kaldığı süre zarfında ülkenin sanatsal faaliyetlerine, eğlence ve kültürel yaşamına yakından tanıklık etmiştir. Söz konusu maskeli balo, tiyatro, opera, mimari, para birimi, Rusların millî dansı haruz oyunu vb. pek çok sosyal, siyasi ve iktisadi faaliyeti gözlemlemiştir. Ayrıca Rus toplumunda kadınlar eğlence yaşamında etkin bir konumdadır. Bu durum Osmanlı toplum yapısında pek görülmeyen bir yaşam biçimidir. Nitekim bahsi geçen haruz oyununda kadınlar da yer almaktadır. Kadınlı erkekli oynanan bu oyun elçi ve maiyeti tarafından dikkatlerden kaçmamış; tüm gelişmeler padişaha rapor edilmek üzere kayda geçirilmiştir. Eserde "taife-i mersumenin ziyafethâneye cem olan zikir ve nisvâni efrenciyâne saz ü söz ve kendilerine mahsus haruz ile birkaç sa'ât cümbüş ve ahenk eylediler" (Nahifî, 1900, s. 27) şeklinde yer alan kısımda bu durum görülmektedir. Esere sosyal değişimin ateşleyicisi gözüyle yaklaşıldığında bu gibi önemli izlenimlerin anlatım biçimi ve ayrıntılı takdimi dikkatlerden kaçmamaktadır.

2. Zihniyet Değişimi ve Toplumsal Dönüşüme Etkisi Bakımlarından Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa

2.1. Eğlence

Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa'da Rus toplumunun eğlence tarzı hakkında birçok önemli bilgi yer almaktadır. İkamet edilen süre zarfında opera, tiyatro, haruz oyunu, balo gibi çeşitli sanatsal faaliyetlere rastlanmıştır. İmparatoriçenin Elçi Paşa'yı sarayına davet etmesi esnasında sarayda düzenlenen ziyafetler ve sergilenen hokkabazlıklar da dikkat çeken bir diğer eğlence biçimidir. Osmanlı toplumu ile karşılaştırıldığında bu noktada elbette farklılıkların olduğu görülmektedir. Nitekim ileriki zaman diliminde bu sanatsal faaliyetlerin izleri Osmanlı eğlence yaşamının da parçası hâline gelecektir. Bu eğlenme şeklinin ülkede azınlıkların bulunduğu bölgelerde de yapılması, özellikle yabancı elçiliklerde icra edilen örneklerinin incelenmesi, onların toplumsal değişime büyük oranda tesir etmediğini göstermiştir. Çünkü kapalı bir toplum içerisinde, sınırlı bir kitleye gerçekleştirilen icralar yaygınlık kazanamamış; aksine onlara gayrimüslim kimliği ile özdeşleştirilen bir nitelik yüklenmiştir.

Sefaret görevi sırasında elçi ve maiyeti Rusya'da gerçekleşen birtakım eğlence faaliyetlerine davet edilmişlerdir. Moskova'da sergilenen komediyehaneler ya da Moskova tiyatrosu olarak ifade edilen sanatsal faaliyetler bulunmaktadır. Şehrin ortasında birbirine bitişik üç tabaka hâlinde küçük seksen oda ve arkasında da yer alan geniş bir sofa bulunmaktadır. Ortasında pek çok yer halısını içeren ve damı olan büyük bir salon şeklinde komediyehaneler yani tiyatrolar bulunmaktadır (Nahifî, 1900, s. 54). Bu komediyehanelerde çeşitli eğlence faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Cemiyet-i mezkûre olarak ifade edilen yerde beş on günde bir genellikle geceleyin gerçekleşen ve saat beş ya da altıya kadar devam eden bu eğlenceler, aynı zamanda bir sosyal iletişim ortamı işlevi

görmektedir. Komedyehanelerdeki sofanın perde arkasında oyuncular yer almakta ve perde arkasından çıkıp kendi toplumuna özgü olan durumları sergilemektedirler. Aynı zamanda âşıklar ve sevgililer arasında geçen konular ve kadınlara dair bazı oyunlarla taklit ve gösterme esasına dayalı birtakım icralar sergilerler. *Sefaretnâme'*de oyuncuların gerçekleştirdiği bazı hâllerin Avrupai yaşam tarzında olmasına vurgu yapılır; söz konusu muhaverelerin daha çok Avrupa lisanına dair gerçekleştiğinden de söz edilir.

Avrupa'da bilhassa 16. yüzyıldan sonra yaygınlık kazanan ve opera, bale ve diğer sahne oyunlarının icra edilmesi için inşa edilen özel mekânlar ile bu mekânlara kabul edilen özel izleyiciler bulunmaktadır. (And, 1983, s. 38). Ruslar da bu Batı Avrupa tarzından etkilenmiş ve dönüşümün etkilerini ilk olarak empresyonist tavrıla yaşamışlardır. Eğlence hayatına ilişkin gözlem yapan sefirlerin çoğu bu durumu kaydederken ileriki yıllarda Osmanlı toplumundaki değişime de benzer bir kanalla zemin hazırlamışlardır. Oysa Osmanlı toplumunun böyle bir eğlence anlayışına sahip olmadığı, modern tiyatro ile henüz karşılaşmadığı aşikârdır. Ülke sınırları içinde daha çok kamusal alanda halkın önünde sergilenen geleneksel tiyatro bulunmaktadır. 19. yüzyıl ile birlikte yüzünü büyük oranda Batı'ya dönen devlet politikaları ile toplumun eğlence ve günlük yaşamında birtakım değişiklikler de meydana gelmeye başlamıştır. Ayrıca Rusya'da kadın ve erkek her iki cins de kamusal alanda etkin ve kadın sosyal hayatın bir parçası olarak görülmekte iken Türk toplumunda bunun karşılığı henüz yer almamaktadır. 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda kadınların kamusal alanda, eğlence faaliyetlerinde aktif olarak bulunmadığı, hatta kadın karakterlerin icrasını kadın kılığına giren erkeklerin ya da azınlık mensubu kadınların yaptığı bilinmektedir. Şeri ve örfi kuralların bunda ciddi derecede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılık *Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa'*da açıkça görülmekte gizli bir mukayeseye kapı aralanmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi 1881 yılında neşrettiği *Karnaval* isimli romanında balo ve karnaval eğlence biçimleri üzerine bir kurgu bina etmiştir. O dönemde dahi Osmanlı toplumunda böyle bir eğlence anlayışı olmadığından romanın başında açıklama yapma ihtiyacı duyduğunu ifade eden kısa bir izahatta bulunur:

“Maksuda şüru etmezden evvel karnaval ve balolar hakkında karilerimiz ile birkaç lakırdı etmek isteriz... Karnaval serlevhalı bir romanın en başlıca zemini balolar olacağından ol bahta biraz daha vasi malumat itasına lüzum görmekteyiz.” (Ahmet Mithat Efendi, 2000) diyerek aradan geçen yaklaşık yüz yıllık süre zarfında henüz bir değişimin görülmediğini işaret etmektedir.

“Batılılaşma” tabiri Osmanlı Devleti özelinde düşünüldüğünde devletin ve toplumun Batılılar gibi olma sürecini ifade etmek için araştırmacılar tarafından konulan bir kavram olmasına karşın çok da doğru bir anlam evrenine sahip değildir. Kaldı ki “yanlış Batılılaşma” tabiri de en az kendisi kadar hatalıdır. Bir şeyin başka bir şeye benzeme arzusu, kendisinden kopup başka bir dünyanın parçası olma girişimi elbette doğru olarak kabul göremez. Belki de bu bakış açısıyla Batı'nın iyi olan taraflarını alarak kötü olanlarını bırakmak şeklinde nitelenen eklektik ve akıldışı tutumla kavramın kabul edilebilirlik zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu hâliyle dahi kitlesel hareketlerin yönlendirilmesi adına seçilen önyargıcı, kabullenilmiş ve boyun eğici bir kavramdır. Asırlar boyunca Doğu'nun gerisinde kalan, gelişmeleri hep arkadan izleyen Batı için “Doğululaşmak” tabiri onların anlam dünyasında hiçbir zaman olmamıştır. Sabırla izleyen, kendisini geliştirmeye çalışan, Doğu'yu araştıran Batı dünyası için “1683'te oryantalist terimiyle Doğu veya Yunan kilisesinin bir üyesi kastedilmekteydi... Oryantalizm 'Doğu incelemesi' anlamıyla 1838'de Dictionnaire de l'Académie française'e girmiştir... Oryantalizmin en kapsamlı tanımı Edward Said'e aittir: 'Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken

yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır.” (Bulut, 2007, s. 428). Doğu ile Batı dünyası arasındaki makasın kapatılması için hızlı ve acele kararlar alan, bunları üstünkörü uygulamaya sokan idareciler, çoğunlukla yüzeysel ve görsele dayalı noktalarda takılıp kalmış; bu sebeple “Batılılaşma” denilen özenti odağı, görüntünün ötesine geçememiş; alt katmanlara çoğu defa nüfuz edememiştir. İşte sefaretnâmeler bu izlenimleri, görüntüye odaklanmış bakış açısını naklederek yarım yamalak da olsa bir değişimi harekete geçirme işlevine sahip olmuştur. *Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa* baştan sona kadar bu izlenimci ve görsele dayalı mekanizmanın anlatılması üzerine kuruludur. O sebeple Türk toplumunda etkilerinin hemen görülmesi ve netice alınması mümkün olmamıştır.

Görsel değişimin izlenime dayalı odağında tiyatronun ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu sürecin gerçekleşmesinde en önemli araçlarından birisi tiyatro olmuştur. İdareciler 19. yüzyılda yüzünü Batı’ya çevirmiş ve birçok açıdan yenileşme sürecine girmiştir. Batılı anlamda ilk defa Donizetti'nin “Belisario” adlı operası 1842 yılında sahnelenmiş, Gedikpaşa Tiyatrosu kurulmuş ve kademeli olarak değişime öncülük edilmiştir. Buna karşın Avrupa elçiliklerinde tiyatro salonları ve toplulukları da bulunmaktaydı ve bunların tarihleri daha gerilere götürülebilir. Batılı sefirlerin yazdıkları sefaretnâmelerde 17. yüzyılda İzmir’de ve İstanbul’da tiyatro faaliyetlerini yabancıların yürüttükleri ve kendi dillerinde kendi halklarına hitaben temsiller icra ettikleri ifade edilmektedir. Fakat bu faaliyetlerin yaygınlık kazanması ve tabana yayılması 19. yüzyılı bulmuştur. Elçilerin sefaretnâmelerinde değindikleri bu konu Osmanlı modernleşmesi adına değişimin ilk ayak sesleri olmuştur. Yirmisekiz Çelebi Mehmet sefaretnâmesi öncülerden kabul edilir. Sefirin “opere” dediği operanın Paris’e has bir sanat olduğunu belirterek onu betimlemeye çalıştığı kısımlar bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir. (Uçman, 1975, s. 43-46).

Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa’da sefir ve maiyeti II. Katerina’nın sarayında ramazan ayında gerçekleşen maskeli baloya davet edilir. Yine komediyehanelerde olduğu gibi baloya izinsiz girenleri engellemek adına katılacak izleyicilere önceden kişi başına basılmış bir kâğıt para verilir. Askerî memurlar kâğıt parayı gösterenlerin geçişine izin verirken elinde kâğıt para olmayanlara ise izin vermezler. Ayrıca baloya katılanlar maske takarak kötü ve çirkin çehreler ortaya koyar; ferace gibi siyah ve pembe renk kumaştan elbiseler giyerler. Bu sayede maskeli baloya katılanlar fark edilmezler. Salona geçen seyircilerin kimi bir kenarda sessiz sedasız oturmakta, kimi haruz oyunu oynamakta kimi de kumarla meşgul olmaktadır. Sefaretnâmede Rus İmparatoriçesi ve oğlunun salona girmesi de dikkat çekici biçimde anlatılmaktadır. Hem İmparatoriçe hem de oğlu, yüzlerine taktıkları siyah maske ile salona girer. Bunun üzerine eğlence başlar ve gerçek kimlikler ortada yer almaz.

Karnaval, eğlence yaşamını ifade eden ve gösteriye dayalı gerçekleşen sanatsal bir faaliyettir. “Karnaval, festival gibi eğlenceler toplumuza yakın dönemde giren bir kurumdur. Karnaval, batı dünyasında gelişen ve Hristiyanlıktan çok daha eskiye dayanan tören ve eğlencelerdir, şölenler ve geçitler dizisidir” (Ortaylı, 2001, s. 116). Ahmet Mithat da *Karnaval*’da “...balo denilen şey karnaval azadeliği esnasında o serbesti muktezayatını sokak ortalarında icra etmeyip de bir büyük salonda icra etmek için toplanan cemiyetler” (2000, s. 5) şeklinde ifade eder. Bu eğlence hayatında herkes istediği kıyafeti giymekte ve genellikle kadın ile erkek bir arada bulunmaktadır. Müslüman Osmanlı tebaası arasında o dönem için bu tarz kamusal eğlence anlayışı bulunmadığı için yeni eğlence biçimi 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlamıştır. Tanzimat ile birlikte eskinin yanında yeni yaşam tarzına da ayak uydurmaya çalışan Osmanlı toplumu için sefaretnâmelerin söz konusu değişimin öncüsü ve habercisi olduğu söylenebilir.

2.2. Şehircilik/Şehirleşme ve Coğrafya

Abdülkerim Paşa ve maiyeti, Rusya sefreti sırasında birçok şehir ve şehirdeki mimari yapıyı kayda almıştır. Bu sebeple sefaretnâmede şehirler hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Mehmet Emin Nahifi Efendi sefaret görevi esnasında misafir olarak kaldıkları haneleri, kaleleri, kasabaları, köyleri, konakları ve daha pek çok farklı mekândaki mimari yapıyı canlı bir şekilde tasvir etmiş; bozulmuş olan ve yeniden tamir edilen yapılardan da sıkça bahsetmiştir.

18. yüzyılda Avrupa'da mimari açıdan yeni gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmakla birlikte bu gelişmeler Avrupa'daki ülkeler dışında da birçok coğrafyada etkisini hissettirmiştir. "Fransa, bu değişimin lideri durumundaydı. Bütün Avrupa devletleri Fransa'nın sanatını, mimarisini, eğlence kalıplarını ve yaşam tarzındaki değişimi izliyordu. Fransa, XVIII. yüzyılda tüm Avrupa'yı etkisi altına alan farklı bir moda geliştirdi. Özellikle saray ve bahçeler konusunda yaşanan değişim ve gelişmelerin boyutları çok büyüktü. Zaten sanat ve mimariye ilişkin gözlemleri de daha çok Fransa'ya giden sefirler yapmıştır." (Korkut, 2018, s. 166). Barok ve rokoko tarzı, Türk mimarisi üzerinde etkisini hissettirmiş ve bu doğrultuda çok sayıda yapı inşa edilmiştir. "Özellikle sarayların etrafında oluşturulan bahçeler, su kanalları, çeşitli havuzlar ile süslenmesi bu tarzın ana özelliğini oluşturmaktaydı. Tabiatın da yapılar gibi insan elinden çıkmışçasına sunileştirilmesi ve insan hizmetine sunulması bu sürecin uzantısıydı" (Atasoy, 1976, s. 63). Değişimin bu izleri Rusya'da da görülmektedir. Canlı ve gösterişli figürlerin yer aldığı bu mimari özelliğine ziyaret edilen her şehirde değinilmiş; hatta dikkat çeken ilk tespitler arasında yer almıştır. Komanıçe Kalesi'nin anlatımı esnasında uzun ve taştan yapılmış binaların tasviri sefaretnâmede şu şekilde geçmektedir:

"Bir sahrâ-yı vesîü'l- enha vasatına dair amma dar kesime kayadan berdahte otuz arşın mikdârı arız ve 'amîk hendek ve nehr-i çarîyle muhât ve burç ve barudan muarra mutevassıt bir kal'e olup mukâbilinde birun hendekte bir küçük kale ve tabiyeleri bina ve meyâneleri minâre yüksekliğinde tâvil ve kargir ile yek diğere peyveste ve tabiyeler saf besaf menzil toplarıyla areste ve bu vechle husemâsına tarik-i suhûlet vüsûl beste kılınmış ekser-i ebniyesi kargir ve vafir mahalleri harâb olmakla bu esnalarda ba'zen agâz-ı ta'mir eylemişler." (Nahifi, 1900, s. 26).

Binaların olduğu yerler harap olmuş biçimdedir ve onların tadilatına başlandığına değinilmektedir. Restorasyonun nasıl yapıldığı, tarihî yapıların nasıl korunduğu ve şehirlerin kuruluş düzeni Osmanlı idarecilerinin mimari meselelere nasıl yaklaşması gerektiği hususunda rehberlik etmektedir.

Rusya sınırına dâhil Leh arazisinde de geniş göller, çokça su değirmenleri ve birbirine karışmış ağaçlar arasında cami ve ıssız korular yer almaktadır. Sefaret görevi esnasında nezaret mahallinde de ikamet edilir. Burası, yaklaşık on beş ya da yirmi kadar daireden oluşan bir yer olma özelliğine sahiptir. Bununla birlikte burada yer alan her dairenin geniş bir balkon, çok sayıda odası bulunmaktadır. Ayrıca bu bölgenin bütün duvarları örtülü ve döşemeleri çam ağacından müteşekkildir. Her odada çiniye benzer tuğladan birer soba bulunmaktadır. Bunun yanı sıra itibarlı misafirler için ayrılan birkaç odanın duvarlarının yüzleri kumaş ve eşsiz kâğıtlarla süslüdür (Nahifi, 1900, s. 29-30).

Kiyef'te misafir olarak kalınan sarayda da benzer şekilde büyük ve küçük olmak üzere elliden fazla oda ve bir büyük bahçe bulunmaktadır. Yine burada da binalar, genellikle çeşitli bezlerle ve renklerle süslenmiştir. Bunun yanı sıra konakta çini gibi tuğladan yapılmış sobalar yer almaktadır. Konağın bahçesinde de çeşitli saksılarda çiçekler bulunmakta olup nar, incir, limon, karanfil gibi çeşitli meyve ağaçları ve çiçekler

yetiştirilmektedir. Mehmet Nahifi Efendi tarafından Kiyef şehrinin tanıtımı şu şekilde yapılmıştır:

“Konağ-ı mezkûr zikr olunan kal’elerin varoluşları beyninde vâki’ ve sagir ve kebir elliden mütecâviz otayı camî’ ve yüz dönümden ziyâde bağçeyi müstemil beğlik sarayları olup tabaka-ı süflâsı ve esası kargir ve tabaka-i aliyyesi ahşabdan aliyyesinin sûtûh-ı divarları kumaş misillü münakkaş kağıtlar ve yaldızlı zehler ve tavanları beyaz boyalı bezler ile tezyin ve Bağdadiye müşâbih kılınmış döşemeleri rengamiz tograma tahta pareler ile musirr-i haşiri gibi münakkaş ve her köşelerinde çini gibi tuğladan birer soba mebni kılınmış bağçesinin dahi divân-hânesinin manzarında vaki’ tahmiyânen üç dönüm mikdârı arsası üzere eşcârdan hali ve muârra (23a) çemenzârda sabit olan giyâhlardan Çar-ı usbûdan ziyâde uzayanlarını hademe-i mahsûsaları mikrâslar ile kırkıp hemvar ve katifeye müşâbih kılıp...” (Nahifi, 1900, s. 33).

Gulukof kasabasındaki mimari yapılar hakkında da ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Nitekim Gulukof kasabasında bir toprak kale ve içinde de büyük ve küçük çeşitli ev kümeleri ve dükkânları vardır. Ayrıca kalenin etrafında bir göl ve gölün de etrafında Rus İmparatoriçesi tarafından sahilhâne tarzında geniş bir bahçeyi içine alan ve resmî kutlamalar için Avrupalı tarzda binalar içeren bir yazlık ev yaptırılmıştır:

“Kale’i merkûme mukabilinde zikr olunan köprünün cânib-i garbisinde göl kenarında Rusya imparatoriçesi sahilhâne şeklinde mücessem gibi görünmüşde latif-i kıymette hafif vesî’ bir bağçeyi havi ve resm-i melûfları üzere efrenci ebniye-i vefireyi muhtevi bir sayfiyye –i cedide binâ ettirip bu esnâlarda hala feld meraşeli olan Romançoğ generâle bahş ve itâ’ ve bundan ma’ada derûn-ı kal’ede dahi generâli mersûm için serapa kargir vesî’ ve fesih bir şitaiyye binasına şürû ve ibtidâ ettirip henüz tekmiil olunmadığından esnâ-yı mürurumuzda teksir-i emel ile vakt-i şitaiye dek tekmiiline ihtimâmları ber-kemâl idi” (Nahifi, 1900, s. 37). Bu noktada Avrupa mimarisinin Rus mimarisi üzerindeki etkisi de görülmektedir.

Nahifi Efendi Moskova’daki gözlemlerini de sefaretnâmeye yansıtmıştır. Yazılanlardan anlaşıldığı üzere Moskova büyük ve geniş bir şehirdir. Binaları çam ağacından yapılmış, seyirlik ve gezmelik yerleri bulunmaktadır. Arsaları, geniş bahçeleri, harabe yerleri vs. içinde barındıran bir şehir olarak tasvir edilmektedir.

Osmanlı toplumunda mimari yapı esasında İslam inancının uzantısı olarak şekillenmiştir. Daha çok meskenlerin sadeliği, gösterişli yapıların ve geniş ölçekli binaların bulunmayışı ile öne çıkar. Camisiz ve hamamsız bir Türk şehri düşünülemez. Bunların kalıcılığı ve gösterişi ilk dikkati çeken hususlardır. Ayrıca 19. yüzyıla gelinceye kadar saraylar da sadeliği ile ön plandadır (Korkut, 2018, s. 173). Fakat Osmanlı Devleti birçok alanda Tanzimat ile birlikte yenileşme sürecine girmiş; bu durum şehirleşme olgusu üzerinde de etkisini göstermiştir.

“19. yüzyılda Osmanlı devletinde meydana gelen değişiklikler, hiç şüphesiz şehir düzenine önemli etkiler yapar. Bu etkiler, kentlerin mimârî yapısından mahallelerin aydınlatılmasına, ulaşım vasıtalarından sosyal etkinlik mekânlarına kadar kendisini gösterir. Özellikle, İstanbul’da eski Osmanlı mimarisinin yerini, Avrupalı tarzda yapılmış apartmanlar almaya başlar. Artık, Osmanlı zevkini yansıtmayan binalar şehre hâkim olur. İstanbul sokaklarının aydınlatılmasına yönelik çalışmalar, Tanzimat’tan sonra daha önemsenir” (Karabulut, 2010, s. 114).

Abdülkerim Paşa ve diğer sefirlerin raporları ve izlenimleri sonucunda Türk mimarisinin Avrupalı dokunuşlarla çeşitlendiği, mimari yapı geleneksel olsa dahi ev içi dekorasyonun Avrupalı nitelik arz ettiği görülmektedir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından

İtibaren kaleme alınan romanlarda gelenek ile modern olanın iç içeliği fark edilmektedir. Daha çok köşk, saray, konak, yalı gibi mimari yapılarda bu izlenimi görmek mümkündür.

2.3. Yaşayış Tarzı

Abdülkerim Paşa ve Mehmed Nahifi Efendi sefaret görevi esnasında gezip gördüğü şehirlerdeki halkın inanışlarına, yaşayış ve giyim tarzına da şahit olmuştur ve gözlemlerini kayda almışlardır. Rus sınırı içerisinde bulunan Pesmam adlı kasaba ile ilgili izlenimleri dikkat çeker. Bu kasabada yaşayan bütün halk Kazak'tır ve burası sefaretnâmeden elde edilen bilgiye göre "Küçük Rusya" olarak bilinmektedir. Bölgenin ilerisindeki yere de "Büyük Rusya" ve burada yaşayan halka da Miçuk denilmektedir. Miçuk ahalisinin giyim tarzının birbirinden farklı ve ayrı özelliklere sahip olduğu belirtilir. Bu doğrultuda Kazak halkının giyimine dair bilgiler sefaretnâmede şu şekilde yer almaktadır:

"Leh sınırından kaza-i mezburun muzafatından dört sa'ât ilerüde vaki' Pesmam nâm- karyeye varınca küçük Rusya ta'bir olunup bi'i cümle ahalileri Kazak taifesi olup andan ilerüsüne büyük Rusya ve ahalisine dahi Miçuk ta'bir olunup taifeteyn-ı merkûmetinin kıyafetleri birbirine kelli mugâyir ve muhâlifdür." (Nahifi, 1900, s. 37).

Rusya'da çok sayıda nehir yer almaktadır ve bu nehirler halkın geçimi için önemli işlevlere sahiptir. Abdülkerim Paşa ve maiyeti Tuğla Kasabası'nda bu duruma dikkat çekmişlerdir. Kasabada dükkân ve mağazaların ortasından geçen bir nehir bulunmakta; bununla birlikte çok sayıda tüccar ve sanayici nehir üzerinden istihdam sağlamaktadır. Rus toplumunun zor ve sert ikliminden dolayı enginar, limon ve nar gibi çeşitli meyveleri yetirmesinin zorluğundan bahsedilmiştir. Fakat yine de Ruslar bu meyveleri yetiştirmek için özel alanlar oluşturmuşlardır. Nitekim bu doğrultuda korunaklı bölgelerde ve sobalar ile ısıtılarak seralarda üretim sağlamaktadırlar. Böylelikle başka memleketlerden gelen misafirlerin dikkatini çekmeye çalışırlar. Şahsi teşebbüsün desteklendiği Batı ticari hayatında çok sayıda köklü firmanın oluşu ve müteşebbislerin her geçen gün çoğalması devletin uyguladığı teşvik edici düzenlemelerle mümkün kılınmıştır

"Osmanlı Devleti'nde padişahın mutlak otoritesi, dogmatik merkezîyetçi bir yapının oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bu yapı içinde bireyselliğin yeri yoktur. Bireyin reddi, cemaatçilik yapısının kuvvetlenmesini ve küçük örgütlenmeler yanında vakıfların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca maddiyatın ikinci plana indirgenerek maneviyatın ön plana çıkarıldığı bir toplum anlayışı, bireysel menfaatleri ikinci plana çekmiştir... Levanten sınıfının yönetim üzerindeki etkisi, ekonomik sınırların ötesine geçerek siyasi müdahaleye dönüşmüş ve hatta Tanzimat'ın ilan edilmesinde önemli bir faktörü oluşturmuştur. Levantenlerin baskısıyla oluşturulan yapma Osmanlı burjuvazisi, Batı'daki burjuva oluşumundan farklıdır... Devlet elitlerinin kendi çıkarlarını gözeterek oluşturdukları yapay burjuvazi, küçük şirketlerin kısa zamanda yok edilmesine sebep olurken müsadere usulünü ve dogmatik merkezîyetçi gücün varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bireysel girişimler hep yarıda kalmış ya da büyümeye başlayan girişimler, devlet elitlerinin entrikaları ile durdurulmuş şahsi teşebbüsün önü kesilmiştir. Kellesinin gideceğinden endişe duyan girişimciler ise vakıflar kurarak maddi servetlerini bu kurumlar yardımıyla ayakta tutmuş, devletin kendi mal varlıklarına el koymasının önünü almıştır. Bu yapı içinde bireysel girişimlerden söz etmek son derece zordur." (Yeşilyurt Ş. , 2014, s. 203). Bu yaklaşımdan ötürü sefaretnâmelerin ticari faaliyetleri yönlendirmesi adına Osmanlı sosyal yaşamını olumlu manada etkilediği pek de söylenemez.

Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa'da kadınların giyim tarzı hakkında da önemli bilgiler yer almaktadır. Kadınların eğlence faaliyetlerine katılımı esnasında giyimleri dikkat çekmiştir. Kadınlar elmaslarla süslenmiş, çiçekler ve avizeler ile donatılmış gösterişli bir

giyim tarzına sahiptirler. Bu durum Abdülkerim Paşa tarafından ilginç karşılanmıştır: “Bu kıyafet-i garibe ile elçi paşanın hizasına geldikde Kalavel aşinalık ve beni bildiniz mi deyü izhâr-ı dil nevazlıktan sonra varıp iskemle-i mahsusunda kuûd ve kağıd oyununa iştigâl” (Nahifî, 1900, s. 57). Kıyafetlerin garip ve farklı olarak ifade edilmesi, elbette 18. yüzyıl Osmanlı toplumunda böyle bir giyim tarzının görülmediği ile alakalıdır. Ancak Osmanlı modernleşmesinin dış görünüşte başladığı ve öncelikli olarak kılık kıyafet değişimine gidildiği göz önüne alındığında bu tespitlerin kademe kademe sosyal bir değişimi tetiklediği sonucuna ulaşılabilir. Osmanlı toplumunun sonraki yıllarında birçok açıdan bu yaşayış tarzlarının izlerini -özellikle Tanzimat ile birlikte- görmek mümkündür. Kadınların bu yüzyıl itibarıyla pek çok alanda etkin olması, elbette giyim tarzı üzerinde de birtakım değişikliklerin olmasını beraberinde getirmiştir 19. yüzyıldan sonra giyim tarzı geleneksel normlarla birlikte Avrupalı tarzda bir şekil almaya başlamıştır. *Sefaretnâme*'ye bu açıdan bakıldığında eserin aynı zamanda kültürel etkileşim unsurlarından birisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eser hem kültürün taşıyıcısı hem de aktarıcısı olma özelliğine sahip iki yönlü önemli bir kaynaktır.

Sonuç

Osmanlı Devleti 17. yüzyıldan sonra çeşitli amaçlarla yabancı ülkeler hakkında bilgiler edinmek için yurt dışına elçiler göndermeye başlamıştır. Elçiler maiyetiyle birlikte gittikleri ülkeler hakkında askerî, siyasi, kültürel, mimari vb. konulardaki gözlemlerini kaydetmişlerdir. Avrupa'da yaşanan gelişmelerin gerisinde kalmak istemeyen Osmanlı Devleti için elçilerin raporları ya da sefaretnâme adı altında bir araya getirilen belgeler önemli tarihî kaynaklardır. Çünkü bu kaynaklar değişim ve dönüşümü etkilemiş ve ciddi manada 19. yüzyıl ile birlikte yenileşme sürecine giren Osmanlı Devleti'nin yüzünü yabancı ülkelere dönmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bu doğrultuda 1775 yılında Mehmet Emin Nahifî tarafından kaleme alınan *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa* da yenileşme çabalarına destek olan önemli bir sefaretnâmedir. Nitekim sefaretnâmede yer alan eğlence yaşamı, çeşitli sanatsal faaliyetler, kültürel oluşumlar, şehircilik, halkın yaşayış tarzı gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı değişim üzerine katkısının muhakkak olduğu kabul görecektir. Rusya hakkında yazılan sekiz sefaretnâmeden biri olmasından ötürü onu tek başına eşsiz bir eser olarak düşünmek yanlıştır. Ancak muhtevastaki tespitleriyle bütünü tamamlayan ve değişime öncülük eden bir eser olduğu paydasında birleşmek daha doğru bir tespit olacaktır.

Sefaretnâme'nin genelinde Rus eğlence yaşamında sıklıkla rastlanan maskeli balo, opera, tiyatro gibi sanatsal faaliyetler bulunmaktadır. Bu sanatsal faaliyetler Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde aydınlar tarafından üzerinde durulan konular arasında yer almıştır. Nitekim Tanzimat Dönemi sanatçılarından olan Ahmet Mithat Efendi de eserlerinde güzel sanatların çeşitli dallarından sıklıkla bahsetmiş ve bu sanatların önemi üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda *Karnaval* isimli eseri önem teşkil etmektedir. Ahmet Mithat'ın *Karnaval*'da baloyu Osmanlı tebaasına tanıtmaya çalışması toplumsal anlamda girilen bir değişim sürecini yansıtmaktadır. Üstelik *Sefaretnâme*'nin kaleme alınışından yaklaşık yüz yıl sonra yazar tarafından verilen bilgiler değişimin hızını ve etkilenme sürecini de göstermesi adına önem arz etmektedir. *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*'da imparatoriçe II. Katerina'nın sarayında gerçekleşen bu yeni eğlence anlayışı bu açıdan ele alındığında sefaretnâmelerin değişimin ilk ayak sesi olduğu söylenebilir. Bahsi geçen maskeli balonun ileriki zaman diliminde de Osmanlı tebaasının toplum yaşantısında daha yaygın olmaya başlaması böylesi bir değişimi ve gelişimi yansıtmaktadır.

*Sefaretnâme'*de tespit edilen bir diğer durum ise Rus mimarisinde yaşanan değişimdir. Rus mimarisinde daha çok Avrupai tarzda motiflerin benimsendiği görülmüştür. 18. yüzyıl Avrupa'da mimari açıdan yeni gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmakla birlikte bu gelişmeler Avrupa'daki ülkeler dışında birçok ülkede de etkisini hissettirmiştir. Barok ve rokoko tarzı birçok yapı inşa edilmiştir. *Sefaretnâme'*den elde edilen bilgiye göre Rus mimarisi üzerinde de böyle bir etkinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Rusya'daki sarayların ve yerleşim birimlerinin genellikle bahçeler, fısıkiyeler, şelaleler vesilesiyle daha gösterişli mekânlar olarak inşa edildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde de ileriki yüzyıllarda benzer süreçlerin yaşandığı görülmüştür. Gerek mimari gerekse ev içi dekorasyon, geleneksel çizgi ile birlikte Avrupai tarzın da izlerini taşımıştır.

Rus eğlence yaşamında kadınların kamusal alanda görünür olmaları da dikkat çeken bir başka unsurdur. Rus toplumunda gerek haruz oyununda gerek maskeli baloda gerekse günlük yaşamın pek çok alanında sergilenen gösterilerde kadınlar etkin bir konuma sahiptirler ve hayatın her safhasında erkekler ile birlikte yer almaktadırlar. Bu durum Osmanlı toplumunda çok sık rastlanan bir durum değildir. Geleneksel kodların hâkim olduğu Osmanlı toplumunda kadın, dış mekân olma özelliği taşıyan kamusal alanlardan ziyade iç mekân olarak nitelendirilebilecek özel mekânlarda daha çok yer almıştır. Dolayısıyla kadın iç mekân ile özdeşleştirilmiştir. Fakat zamanla değişen toplumsal algı ile birlikte kadın dış dünyada da varlığını göstermiştir.

*Sefaretnâme'*de Rus toplumunun yaşayış tarzı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Kadınların kendilerine has giyim tarzı bulunmaktadır. Genellikle çeşitli şekillerde süslenmiş kıyafetlerin tercih edildiği görülmektedir. Sefirin gözlemlerine göre bu durum Osmanlı toplumunun yaşayışı ile farklılıklar göstermektedir. Sefir bu farklılıklar karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve kıyafetlerin garip olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında sefaretnâme aynı zamanda iki toplum arasındaki sosyal görüntü farklılığını da ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Rusya hakkında yazılan *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa'*da Rus toplumunun eğlence yaşamı, şehirleşme/mimari anlayışı ve yaşayış tarzı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Abdülkerim Paşa ve maiyeti Mehmet Emin Nahifi Efendi'nin gözlemleri sonucunda her iki ülke arasında sosyal ve kültürel hayatta farklılıkların olduğu görülmüştür. Abdülkerim Paşa'nın Rusya hakkında elde ettiği bilgileri I. Abdülhamit'e sunmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabalarına katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu bakımdan *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa'*nın değişim ve dönüşümde öncü rol oynayan tarihî nitelikli bir eser olduğu sonucuna varılabilir.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. (2000). *Karnaval*. (haz. Kazım Yetiş). Ankara: TDK Yayınları.
- And, M. (1983). *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arıkan, A. (2012). *1774 Tarihli Elçilik Hatıratı ve XV.-XVIII. yy. Osmanlı-Rus İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Atasoy, N. (1976). *17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa Sanatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bay, A. (2014). *Abdülkerim Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnâmesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Bulut, Y. (2007). Oryantalizm. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (c. 33, s. 428-437). İstanbul: TDV Yayınları.
- İlikmen, A. (2001). *Sefaret-nâme-i Abdülkerim Paşa*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Itzkowitz, N. (1989). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*. (çev. İ. Özel). İstanbul: Çıdam Yayınları.
- Karabulut, M. (2010). Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında İstanbul ve Paris'e Bakış. *Erdem*(56), 105-115.
- Korkut, H. (2003). Osmanlı Sefaretnâmeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2), s. 491-511.
- Korkut, H. (2018). *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*. İstanbul: Gökkuşbu.
- Nahifî, M. E. (1900). *Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Ortaylı, İ. (2001). *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Savaş, A. İ. (2007). *Osmanlı Diplomasisi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî* (Cilt 4). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uçman, A. (1975). *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnâmesi*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Unat, F. R. (2008). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*. Ankara: Tarih Kurumu.
- Yalçınkaya, M. A. (2021). 18. Yüzyılda Ukrayna Hakkındaki Osmanlı Sefaretnâmeleri: Abdülkerim Paşa'nın Rusya Elçiliği (1775-1776). *KTÜEFAD*, 28-35.
- Yeşilyurt, E. (2017). *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Yeşilyurt, Ş. (2014). *Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı*. Ankara: Akçağ Yayınları.